

BEATA FORTUNA-ANTOSZKIEWICZ, JAN ŁUKASZKIEWICZ*

KONFLIKTY RÓŻNYCH FORM PRAWNEJ OCHRONY PARKÓW ZABYTKOWYCH

DIFFERENT FORMS OF LEGAL PROTECTION ANTAGONIZED IN THE AREA OF MONUMENTAL PARCS

Streszczenie

Niniejsza publikacja dotyczy aktualnego złożonego problemu ochrony prawnej i rzeczywistej parków historycznych w Polsce. Na przykładzie dwóch wybranych założeń, Natolina i Ursynowa w Warszawie, zaprezentowano typowy konflikt w realizacji celów odmiennych rodzajów interesu społecznego: ochrony zabytków i ochrony przyrody. W przypadku historycznego parku skutkuje to np. znacznym utrudnieniem w racjonalnym zarządzaniu i gospodarką drzewostanami parkowymi oraz innymi zasobami. Zabiegi pielęgnacyjne, mające swe uzasadnienie z punktu widzenia ochrony wartości kulturowych, stoją bowiem na ogół w sprzeczności z wyznaczoną formą ochrony przyrody. Stąd jakiegokolwiek możliwe działania stają się bardzo ograniczone z powodu złożoności procesu wydawania decyzji przez adekwatne organy administracji publicznej. Skutkuje to często stopniowym pogarszaniem się stanu chronionego obiektu zarówno w sferze wartości kulturowych, jak i przyrodniczych.

Słowa kluczowe: Natolin, Ursynów, parki historyczne, ochrona zabytków, ochrona przyrody

Abstract

This paper refers to a current and complex issue of legal protection of historical parks in Poland. On the example of two selected facilities of cultural heritage: Natolin and Ursynów in Warsaw, the authors present a typical contradiction in the objectives of the different fields of public interest: the protection of monuments and nature protection. In the case of the historical park it results in example a considerable difficulty in the rational management of stands and other resources. From the point of view of the protection of cultural values, the appropriate maintenance stands generally in contradiction to the designated form of nature protection. Thus, any possible actions are very limited due to the complexity of the process of issuing a decision by the relevant public authorities. This often results in the progressive deterioration of the protected facility in both the cultural and natural values.

Keywords: Natolin, Ursynów, historical parks, protection of monuments, nature protection

---

* Dr inż. Beata Fortuna-Antoszkiewicz, dr inż. Jan Łukasziewicz, Katedra Architektury Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

1. Wprowadzenie

Generalnie parki zabytkowe w Polsce podlegają ochronie na mocy prawa (obecnie obowiązuje Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹). Wpis obiektu do rejestru zabytków miał zapewniać opiekę służb konserwatorskich i – przynajmniej teoretycznie – zapobiegać niekontrolowanej ingerencji w strukturę historyczną (zabudowa, układ przestrzenny, tworzywo roślinne). Po latach w wielu tego typu przypadkach zabezpieczenie okazało się całkowicie nieskuteczne (obrazują to liczne przykłady na terenie całego kraju – obiekty zaniedbane, zdewastowane czy okrojone powierzchniowo).

Dążąc do zachowania jednolitej struktury terytorialnej parków, stanowiących niejednokrotnie obszary cenne przyrodniczo (np. obecność starodrzewu), niektóre obiekty objęto dodatkowo ochroną wynikającą z Ustawy o ochronie przyrody², tworząc w ich granicach np. rezerваты przyrody. Przykładami tego rodzaju są np. dwa XVIII-wieczne założenia pałacowo-parkowe z terenu Warszawy: Ursynów (dawna Rozkosz) oraz Natolin. Zabezpieczenie w formie rezerwatu, wprowadzone na fragmentach obu parków, okazało się skutecznym instrumentem ich ochrony, zwłaszcza przed silną presją inwestycyjną w latach 90. ubiegłego wieku w tej części miasta. Zaletą tego rozwiązania było także utworzenie rozległej enklawy przyrodniczej – praktycznie w środku miasta – o istotnym znaczeniu klimatycznym.

Ostatecznie nałożenie na siebie dwóch form ochrony prawnej na jednym obszarze przynosi niekorzystne skutki. Ochrona przyrody wynikająca ze statusu rezerwatu (akceptacja sukcesji naturalnej) bywa sprzeczna z zachowaniem czystości historycznej formy przestrzennej (osie kompozycyjne, otwarcia i kierunki widokowe, struktura drzewostanu). W obu przypadkach na znacznych fragmentach obserwuje się niekorzystne przekształcenia przestrzenne i zacieranie układów historycznych. Biorąc pod uwagę ochronę parków zabytkowych jako ważnych obiektów kulturowych, jest to zjawisko wysoce niepokojące. Stoi to wyraźnie w sprzeczności z celem rzeczywistej ochrony i zachowania założeń parkowych jako dzieł szczególnych – konstruowanych na bazie myśli twórczej i spontanicznego tworzywa roślinnego, które efekt finalny i wartość najwyższą osiągają dopiero po wielu latach.

2. Cel i stan badań

Celem niniejszych badań było określenie charakteru różnych form ochrony zabytkowych założeń parkowych, kierunku ich oddziaływania oraz skutków wynikających z ich nakładania się na jednym obszarze.

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003, Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

² Ustawa o ochronie przyrody (Dz.U. 2009, Nr 151, poz. 1220 z późn. zm.).

Podstawą studiów i analiz było rozpoznanie stanu wybranych obiektów stanowiących przykład opisywanych zjawisk – na poziomie kształtowania się struktury obiektów (historia obiektów na bazie bogatych materiałów: monografii, archiwalnych materiałów kartograficznych i ikonograficznych) oraz oceny stanu istniejącego (wieloletnie autorskie obserwacje i badania terenowe, szczególnie w zakresie tworzywa roślinnego³). Istotną część badań stanowiła analiza treści obowiązujących aktów prawnych dotyczących ochrony obszarów kulturowo-przyrodniczych oraz skuteczność ich realizacji.

3. Opis badań

3.1. Historia obiektów

Ursynów

W XVII i XVIII wieku dobra wilanowskie należały kolejno do rodów Sobieskich, Lubomirskich, Potockich i Branickich. Ich przedstawiciele, oprócz założenia pałacowo-parkowego w Wilanowie, gdzie mieściła się siedziba dóbr, ufundowali w XVIII i XIX wieku na ich terenie zespół kilku mniejszych, filialnych rezydencji. Usytuowane były one wzdłuż wyniesienia skarpy warszawskiej, skąd roztaczały się rozległe widoki na okolicę i Wilanów. Zaliczał się do nich majątek Rozkosz (późniejszy Ursynów) założony w latach 1775–1780⁴ przez księżnę Izabelę Lubomirską z Czartoryskich⁵.

Ursynów stanowił niewielką posiadłość, jakich wiele było wówczas w okolicach Warszawy. Związane z nim osoby kolejnych właścicieli i dalsze losy tego miejsca sprawiły jednak, że stał się on znany szerzej. Dziś miano Ursynowa nosi cała dzielnica Warszawy.

Pierwszym właścicielem tej posiadłości był szambelan królewski Józef de Maisennou, faworyt księżnej Izabeli Lubomirskiej. Z roku 1784 pochodzi opis (autorstwa Szymona Bogumiła Zuga) tego niewielkiego, podmiejskiego majątku – znajdował się tam dwuskrzydłowy dworek, piękny sad oraz „dzika przechadzka”, biegnąca w dół skarpy poprzez okoliczny las do wybudowanej groty, ze źródłem tryskającym u jej stóp⁶. W 1784 roku Maisennou sprzedał rezydencję i wkrótce przeszła ona we władanie Stanisława Kostki i Aleksandry Potockich. Wtedy właśnie rezydencję nazwano Rozkosz. Za sprawą księcia – wielbiciela sztuki i architektury

³ B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszewicz, M. Wasilewski, *Inwentaryzacja szaty roślinnej wraz z gospodarką drzewostanem. Park SGGW, Warszawa, ul. Nowoursynowska 166*, rkps w zbiorach autorów, Warszawa 2012.

⁴ S. Lorentz, *Natolin*, PWN, Warszawa 1970, s. 6.

⁵ Inne obiekty z tej grupy to m.in. Gucin Gaj założony przez Stanisława Kostkę Potockiego w latach 1817–1821 (L. Majdecki, *Gucin Gaj, Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego*, Rejestr ogrodów polskich, z. 4, PWN, Warszawa 1965) oraz zespół pałacowo-parkowy Augusta Czartoryskiego w Natolinie z końca XVIII wieku.

⁶ S. Lorentz, *Natolin*, PWN, *op. cit.*, s. 6.

– stary dwór uległ gruntownej przebudowie na pałacyk w stylu klasycystycznym (prace zakończono w 1786 roku). W tym duchu przebudowano także budynki otaczające: stajnię, wozownię i oficyny. Księżna Potocka natomiast, posiadająca duże zdolności i zamiłowanie w sztuce kształtowania ogrodów, sprawowała opiekę nad istniejącym tam ogrodem włoskim.

W 1799 roku Rozkosz odsprzedano. Po zmianach kolejnych właścicieli mocno zaniedbany majątek przeszedł na własność Juliana Ursyna Niemcewicza w 1822 roku. Nazwał on swoją posiadłość Ursynowem od rodowego przydomku „Ursus” (z łac. „niedźwiedź”). Sprowadzając się do niej, miał już sześćdziesiąt cztery lata. Jego skrytym marzeniem było znaleźć ciche i spokojne miejsce po trudach życia wypełnionego pracą na rzecz ojczyzny. Podniósł on z ruiny majątek i prowadził go bardzo gospodarnie. Uprawiał rolę i ogród, hodował pszczoły i ptactwo domowe. Dbał też o drzewostan otaczającego parku, gdzie sadzono nie tylko gatunki drzew krajowych, ale także introdukowanych. Mimo że posiadłość nie odznaczała się przepychem, bywało tam wiele znanych postaci (m.in. Juliusz Słowacki). Po wybuchu powstania listopadowego Niemcewicz wyjechał z kraju (1832), by na zachodzie Europy organizować pomoc. Klęska powstania uniemożliwiła mu powrót do kraju, a jego majątek skonfiskowały władze rosyjskie. Julian Ursyn Niemcewicz zmarł w Paryżu w 1841 roku, gdzie został pochowany.

Po śmierci Niemcewicza Ursynów przechodził w ręce kolejnych właścicieli, którzy niewiele dbali o majątek. Dopiero w 1858 roku hrabia Ludwik Krasiński nakazał uporządkować park, a pałac przebudować w stylu neorenesansowym. Ozdobiono go rzeźbami posążków dzieci przedstawiających cztery pory roku na środkowym gzymsie, a w małych absydach na elewacji przedniej umieszczono popiersia Stefana Czarnieckiego, Władysława Koniecpolskiego, Pawła Sanguszki i Jana Tarnowskiego. Na elewacji od strony skarpy znalazły się popiersia Wandy, Dąbrówki, Jadwigi i Barbary. Za pałacem powstały tarasowe zejścia oparte na skarpie, nawiązujące układem do Villi d’Este w Tivoli w pobliżu Rzymu.

W 1907 roku hrabia przekazał pałac i posiadłość w Ursynowie na rzecz Macierzy Szkolnej. Powstało tam pierwsze Seminarium Ludowe dla Nauczycieli pod opieką komitetu, w którego skład wchodził m.in. Henryk Sienkiewicz i Bolesław Prus.

W czasie I wojny światowej bardzo ucierpiał drzewostan parku. Wycięto m.in. piękną czterorzędową aleję wjazdową, aby umożliwić obserwację dla artylerii z pobliskiego fortu. Po odzyskaniu niepodległości w 1920 roku seminarium przeszło pod opiekę Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W związku z tym rok później hrabia Edward Raczyński, spadkobierca hrabiego Adama Krasińskiego, przekazał ministerstwu cały majątek Ursynowa z zastrzeżeniem, że służyć ma on szkolnictwu rolniczemu. Po reformie szkolnictwa na przełomie 1935/36 (il. 1) na miejsce rozwiązanego Seminarium Nauczycielskiego przeniesiono do Ursynowa Średnią Szkołę Ogrodniczą założoną w 1874 roku.

Na potrzeby rozwoju tej placówki ministerstwo zorganizowało w 1938 roku konkurs na zaplanowanie wzorcowej szkoły ogrodniczej. Realizację zwycięskiego

II. 1. Ursynów – stan obiektu w 1939 roku⁷

III. 1. Ursynów – the general state in 1939

projektu autorstwa architekta krajobrazu prof. Alfonsa Zielonko przerwał wybuch II wojny światowej. Posadzono jednak wiele drzew, które przetrwały wojnę i do dziś stanowią ozdobę parku. W trakcie okupacji w Ursynowie działała Niższa Szkoła Ogrodnicza i Szkoła Ogrodnicza II stopnia pod dyrekcją Władysława Pietrzaka. Po wojnie do 1949 roku istniało tu Liceum Ogrodnicze. W 1956 roku Ursynów, z inicjatywy prof. Zielonko, ówczesnego prorektora, przeszedł na własność Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Wraz z pałacem i parkiem w posiadaniu SGGW znalazło się 81 ha okolicznych terenów (wcześniej, od 1952 roku mieściła się tu Centralna Szkoła Państwowego Ośrodka Maszyn „POM” i Spółdzielczości Produkcyjnych). Pod koniec lat 50. wprowadzono do parku szereg nowych, atrakcyjnych botanicznie drzew i krzewów dając początek cennej kolekcji dendrologicznej, sukcesywnie wzbogacanej w latach następnych (np. wiele nowych egzemplarzy posadzono w okresie 1967–1975).

Z Ursynowem nierozzerwalnie związana jest działalność kierunku architektury krajobrazu. Istniał on już przed II wojną światową przy Wydziale Ogrodniczym SGGW, a kierował nim prof. Franciszek Krzywda-Polkowski. Do wybuchu wojny

⁷ http://mapa.um.warszawa.pl/mapaApp1/mapa?service=mapa_historyczna (dostęp: 06.09.2014).

wyszkolono piętnastu inżynierów tej specjalności. Od 1954 roku na SGGW wprowadzono studia czteroletnie, a od 1959 studia pięcioletnie w tej dziedzinie⁸.

Natolin

W miejscu dzisiejszego Natolina, u stóp skarpy warszawskiej, w pobliżu wsi Kabaty urządzono w XVII wieku Bażantarnię, wchodzącą w skład dóbr wilanowskich. W XVIII wieku podmokły teren leśny (dawny zwierzyniec) w najniższej części przecięło pięć wielkich alei widokowych schodzących się promieniście na wzgórzu⁹. Całość dopełniała aleja poprzeczna, prostopadła do osi głównej. Z niewielkiego stawu na mokradłach wodę odprowadzano kanałem i systemem rowów osuszających. Jedynym budynkiem stojącym pod samym wzgórzem była stara cegielnia usytuowana przy gościńcu biegnącym wzdłuż skarpy do Warszawy. Przy wyjeździe do głównego wąwozu stał niewielki domek zamieszkały przez oficjalistów. Dokładny stan tego terenu przedstawia plan z 1747 roku, gdy właścicielem Wilanowa i Bażantarni był wojewoda ruski książę August Czartoryski¹⁰.

W 1780 roku Czartoryski wybudował tu klasycystyczny pałacyk projektu Szymona Bogumiła Zuga, jednego z najznamienitszych architektów warszawskich doby Oświecenia. Pałac stanął na szczycie skarpy, w punkcie zbiegu pięciu promienistych alei, wykorzystując tym samym istotny walor widokowy miejsca. Wnętrze z pałacem z obu stron zamykały ściany lasu, na froncie zlokalizowano trawnik otoczony fosą i drzewami. Pierwotny wygląd pałacu różnił się od dzisiejszego. Wyrastał on wprost ze skarpy ziemnej (nie było jeszcze murowanego tarasu), kolumnada półotwartego salonu rysowała się na ciemniejszym tle barwnej polichromii, brak było wielkiego dziedzińca. Od wjazdu pałac rysował się w perspektywie dwurzędowej alei.

W 1782 roku, w trakcie urządzania posiadłości, zmarł książę August. Kuratelę nad całością przejęła jego córka, księżna Izabela z Czartoryskich Lubomirska, która wkrótce wyjechała na dłuższy pobyt za granicę. Prace Zuga nad upiększaniem tego miejsca nigdy nie doczekały się pełnej realizacji. W 1794 roku, podczas oblężenia Warszawy przez wojska rosyjskie i pruskie, ucierpiała Bażantarnia, podobnie jak i inne podmiejskie pałace (m.in. Królikarnia, Powązki).

Prace nad przebudową pałacu podjęto dopiero po ok. dwudziestu latach. W 1806 roku zaniedbany pałacyk odnowiono i adaptowano do zamieszkania. Osiedli tu Anna z Tyszkiewiczów i Aleksander Potoccy. W zewnętrznym wyglądzie pałacu nastąpiły istotne zmiany. Przebudowano fasadę dziedzińcową (zrezygnowano z jednolitego zespołu elewacji akcentowanej jońską kolumnadą wpółotwartego salonu wprowa-

⁸ A. Zielonko, *Przeobrażenia Rozkoszy – Ursynowa*, *Ogrodnictwo*, 19 (4), 1982, [w:] *Jubileusz 90-lecia urodzin Profesora Alfonsa Zielonko*, Wyd. SGGW, Warszawa 1998, s. 113-120.

⁹ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1981.

¹⁰ S. Lorentz, *Natolin*, PWN, *op. cit.*, s. 10.

dzając dekorację dorycką), co skutkowało zmianą jej proporcji – podwyższeniem kondygnacji dolnej kosztem górnej¹¹.

Wszelkie przekształcenia Natolina na początku XIX wieku wiążą się z osobami Stanisława Kostki Potockiego, jego żony Aleksandry z Lubomirskich, Anny z Tyszkiewiczów i Aleksandra Potockich, wraz z jednym kręgiem artystycznym (Piotr Aigner, jeden z najwybitniejszych architektów polskiego klasycyzmu, z współpracownikami; jako doradcy, grono bliskich osób, m.in. Julian Ursyn Niemcewicz, Zygmunt Vogel, Józef Sierakowski, Laura Potocka)¹². Nazwa Natolin pojawiła się bowiem na planach już w 1807 roku, zaraz po narodzinach Natalii Potockiej¹³.

Ze względu na szczupłość miejsca zespół wzbogacono o mieszkalną oficynę (budowa w latach 1806–1808) oraz budynek stajni i wozowni (1808/09). W 1810 roku od strony skarpy rozpoczęto budowę wielkiego tarasu, który łącznie z wpółotwartą salą stanowił otwarty salon ogrodowy. Taras o pięciu arkadach od strony parku prowadzących do dolnych pomieszczeń zamknięto wielkim balkonem widokowym. Od południa dodano dwa ćwierćkoliste amfiteatry połączone kutym ogrodzeniem; całość z bogatym wyposażeniem i dekoracją rzeźbiarską.

Zdecydowany wpływ na kształtowanie w tym czasie parku miała księżna Anna Potocka, cioteczna wnuczka króla Stanisława Augusta, zamiłowana rysowniczką, miłośniczką sztuki, a szczególnie sztuki ogrodowej. Zachwycała się m.in. Puławami i zagranicznymi parkami krajobrazowymi, a w wystroju architektonicznym – sztucznymi ruinami. Nie bez znaczenia był także dłuższy pobyt w Anglii jej męża, Aleksandra (1802/03) i jego zainteresowanie tamtejszymi ogrodami. Dla przekształceń parku w Natolinie istotne znaczenie miała z pewnością świeżo wydana książka księżnej Izabeli Czartoryskiej¹⁴.

Po zakończeniu przebudowy pałacu i oficyny na terenie dolnego parku przy głównej alei widokowej wzniesiono pierwszy pawilon ogrodowy – Holendernię. Był to budynek z oborą i dziedzińcem gospodarczym otoczonymi murem – całość o charakterze wiejskiej zagrody, o funkcji użytkowej i ozdobnej (sali na piętrze towarzyszył taras widokowy z perspektywą na łąkę i rzeczkę oraz skarpe z wielkim tarasem i pałacem). Uporządkowano i obsadzono drzewami dwie główne drogi dojazdowe – z Wilanowa i Wolicy.

¹¹ *Ibidem*, s. 28-29.

¹² S. Lorentz, *Natolin*, Prace z Historii Sztuki wydawane przez Towarzystwo Naukowe Warszawskie, cz. II, nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Warszawa 1948.

¹³ Sąsiadujące z Wilanowem rezydencje filialne siedzib letnich nazwano od imion wnuków Stanisława Kostki Potockiego: Natolin, Gucin, Morysin; G. Ciołek, *Ogrody polskie. Przemiany treści i formy*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954, s. 69-87.

¹⁴ W 1805 roku, a więc na rok przed rozpoczęciem prac w Natolinie; I. Czartoryska, *Mysli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław, drukiem Wilhelma Korna, przedruk wydania z 1805 r. ze zb. Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Warszawskiego, Graf_ika Usługi Wydawnicze Iwona Knechta, Gopher u.r.p. Andrzej Famielec, Zeta Ars, Warszawa 2011.

W 1812 roku wybudowano bramy w formie słupów z wazonami. Przed frontem pałacu urządzono wydłużony owalny gazon (podobnie jak w sąsiednim Wilanowie). W parku dolnym, zgodnie z zasadami opisanymi przez Czartoryską, zachowano starodrzew dębowo-sosnowy, różnicując skupiny, klomby oraz rozległe powierzchnie trawników i łąk. Układ klombów wzbogacono stawem pod skarpią¹⁵. Zdecydowano o zachowaniu alei poprzecznej i częściowo alei centralnej na osi pałacu, przebieg alei bocznych zachowano w postaci dalekich perspektyw widokowych. Rozbudowano dawny układ dróg i ścieżek, prowadząc je łagodną krętą linią, niezbyt gęsto, do miejsc o szczególnych walorach pejzażowych. W parku ustawiono ławy murywane w miejscach ustronnych i malowniczych, umieszczono bardzo wówczas popularne tablice z napisami okolicznościowymi i pamiątkowymi. Przed 1815 rokiem na północ od pałacu, na środku wielkiej polany, wystawiono monument w formie nieukończonego sarkofagu. Na usypanym lekkim wzniesieniu, w otoczeniu ośmiu leciwych dębów, nawiązywał on do słynnego grobowca Jean Jacques'a Rousseau w Ermenonville i idei pamiątkowych monumentów, podobnie jak m.in. w Puławach, nieborowskiej Arkadii, parku w Mokotowie, Wilanowie¹⁶.

Z parku wydzielono dwa ogrody o charakterze użytkowym – jeden w parku dolnym, przy bramie wjazdowej¹⁷; drugi (ogród warzywny i sad) – w parku górnym, koło stajni i wozowni. W XIX wieku park w Natolinie uważany był za jeden z najpiękniejszych w Polsce. Od 1820 (po rozwodzie Potockich) do 1845 roku właścicielem Natolina pozostawał Aleksander Potocki i to on był inicjatorem dalszych zmian i przekształceń. Około 1823 roku wybudowano dwa empirowe domki dla dozorców projektu Aignera, przy wjeździe od Wolicy i Wilanowa¹⁸. Po śmierci córki Natalii w 1830 roku (1829 – ślub z księciem Romanem Sanguszko), księżę Potocki wzniósł na skraju skarpy pomnik z sarkofagiem w typie antycznym (projektant to prawdopodobnie Henryk Marconi, autor rzeźby¹⁹ Ludwik Kauffmann). Na osi monumentu, nad wąwozem przerzucono most zw. mauretańskim, wsparty na trzech arkadach o łukach w kształcie podkowy.

W latach 1834–1838 wybudowano dwa obiekty pseudoklasyczne (projekt H. Marconi) – świątynię dorycką (w charakterystycznym usytuowaniu na łące na tle gęstego zadrzewienia²⁰) i akwedukt (murywany z cegły i łamanego kamienia, usytuowany w południowej części dolnego parku). Wyrosłe na tradycji XVIII-wiecznej wskazują na romantyczny charakter obiektu. W tym czasie na zakończeniu osi głów-

¹⁵ L. Majdecki, *Historia...*, *op. cit.*, s. 655.

¹⁶ S. Lorentz, *Natolin*, *op. cit.*, s. 64-65

¹⁷ Już dawniej na wjeździe od strony Powsina istniał nieduży ogród warzywny widoczny na planie Natolina wykonanym przez geometrę Konstantego Beniusiewicza. Znajdowały się tu dwa niewielkie budynki gospodarcze; S. Lorentz, *Natolin*, *Prace...*, *op. cit.*

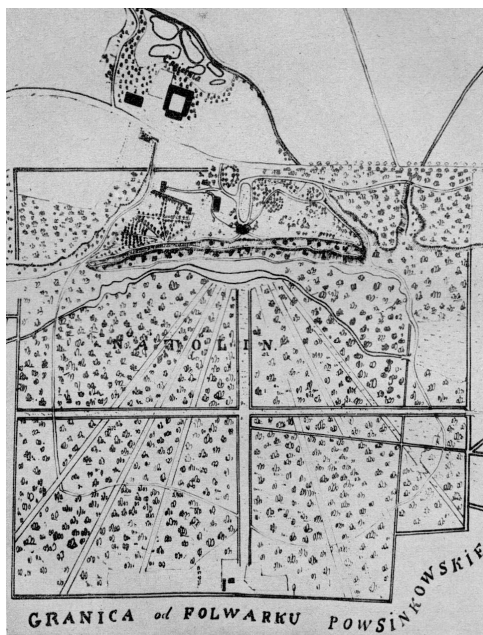
¹⁸ Ten ostatni to prawdopodobnie przebudowany budynek, wcześniej już tu stojący; *ibidem*, s. 231.

¹⁹ Forma rzeźby przedstawiająca półleżącą młodą kobietę inspirowana była twórczością A. Canovy; *ibidem*.

²⁰ J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne*, Arkady, Warszawa 2000, s. 123.

a)

b)

II. 2. Plan parku natolińskiego: a) stan z 1810, b) stan w latach 1858–1860²²

III. 2. The general plan of Natolin's park: a) the state of 1810, b) the state in the years 1858–1860

nej wzniesiono też bramę pseudogotycką (mauretańską) projektu H. Marconiego²¹. Bramę wybudowano z cegły, detale dekoracyjne i architektoniczne wykonane zostały z wypalanej gliny; dzieło brata Henryka – Ferrante Marconiego.

Śmierć Aleksandra Potockiego w 1845 roku przerwała okres rozwoju Natolina. Stopniowo, w latach następnych majątek popadał w ruinę. Rozbierano niekonserwowane, zdewastowane budynki i drobne elementy ogrodowe (np. po I wojnie światowej zburzono Holendernię). Szczególnie tragiczny dla Natolina był okres powstania warszawskiego, gdy stacjonujące tu wojska niemieckie dokonały ostatecznych zniszczeń i rabunku.

Już w styczniu 1945 roku pieczę nad Natolinem i Wilanowem przejęło Muzeum Narodowe. W latach kolejnych przeprowadzono remonty i konserwację zabytkowych obiektów – pałacu, zabudowań, obiektów parkowych i całego parku²³.

²¹ Podobną bramę wzniesiono na polach wilanowskich, na osi pałacu od strony ogrodu; obie bramy są wyrazem wpływów angielskich w okresie romantyzmu. S. Lorentz, *Natolin*, PWN, *op. cit.*, s. 72-73).

²² a) Mapa Folwarku Wolickiego Moczydelskiego wsi Wolicy, Kabat i Moczydła z 1810 r. W archiwum wilanowskim. Według przerysu wykonanego w 1947 r. przez A. Banaszewską; b) Plan parku w Natolinie, odcinek XV planu dóbr wilanowskich, sporządzonego w latach 1858–1860 przez geometrę Pachulskiego. W archiwum wilanowskim; S. Lorentz, *Natolin*, *Prace...*, *op. cit.*, s. 222-224.

²³ S. Lorentz, *Natolin*, PWN, *op. cit.*, s. 76.

Obecnie w Natolinie funkcjonuje siedziba Fundacji Centrum Europejskie Natolin. Zespół zabytkowy w Natolinie reprezentuje jedno z najważniejszych założeń rezydencjonalnych usytuowanych na skarpie warszawskiej i należy do najcenniejszych obiektów doby oświecenia w Polsce²⁴.

3.2. Współczesność

Ursynów

Obiekt położony jest w granicach strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej²⁵. Na górnym tarasie kompozycja parku determinowana jest współczesną funkcją obiektu (placówka dydaktyczna). Ostatecznie ukształtowana w XX wieku przyjęła formę układów komponowanych towarzyszących rozbudowanemu zespołowi zabudowy, z zachowaniem historycznego przebiegu głównej osi kompozycyjnej. Dendroflorę parku charakteryzuje duże zróżnicowanie gatunkowe ze względu na tworzoną tu od lat kolekcję dendrologiczną. W 1996 roku część parku ursynowskiego, będąca fragmentem skarpy warszawskiej, została ustanowiona rezerwatem przyrody²⁶.

Rezerwat Skarpa Ursynowska został utworzony jako rezerwat krajobrazowy leśno-łąkowy częściowy. Celem ochrony tego obszaru jest zachowanie, ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych, fragmentu skarpy warszawskiej wraz z leżącymi u jej podnóża łąkami i torfowiskami o wysokich walorach przyrodniczych (zróżnicowane, częściowo naturalne zbiorowiska leśne, bagienne i łąkowe). Na terenie rezerwatu (stanowiącego część parku) występują siedliska grądu zboczowego (łac. *Tilio-Carpinetum campanuletosum*), z fragmentami grądu typowego (łac. *Tilio-Carpinetum typicum*) i grądu niskiego (łac. *Tilio-Carpinetum stachyetosum*). Ponadto na glebach bagiennych u podnóża skarpy występują ols porzeczkowy (łac. *Ribo nigri-Alnetum*) oraz łąki wilgotne.

Obecnie na stokach skarpy można obserwować nasilenie zjawisk erozyjnych – splezanie przypowierzchniowych warstw gruntu oraz wypadanie drzew. Jest to wynik procesów naturalnych wyraźnie przyspieszonych silną antropopresją (na obniżenie stabilności krawędzi skarpy wpływa intensyfikacja zabudowy na przestrzeni lat oraz stale rosnąca liczba użytkowników terenu z różnymi formami rekreacji). Zaprzestanie rygorystycznej pielęgnacji parkowej zadrzewień w obrębie dolnego

²⁴ Klasyfikacja Natolina według Bogdanowskiego: park pałacowy, styl: angielski, romantyczny, arkadyjski, czas powstania i głównych przekształceń: XVIII/XIX w., zabytki związane z założeniem (pałac, architektura ogrodowa): 1770, 1808, 1840, stan: I (względnie dobry lub dostateczny dla czytelności kompozycji). J. Bogdanowski, *op. cit.*

²⁵ Zespół Pałacowy Ursynów/Rozkosz: nr rejestru zabytków 642/1-3; wpis z dnia 1 lipca 1965 roku. Aktualny wykaz zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków m. st. Warszawy, www.zabytki.um.warszawa.pl (dostęp: 04.09.2014).

²⁶ Zarządzenie Ministra Ochrony i Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 14 czerwca 1996 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody.

tarasu skutkuje stopniowym zacieraniem się dawnych form komponowanych wraz z kontynuacją głównej osi kompozycyjnej/widokowej założenia.

W 2012 roku zespół pałacowy-parkowy w Ursynowie znalazł się w granicach Wilanowskiego Parku Kulturowego²⁷.

Natolin

Park położony jest w granicach strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej²⁸. Na górnym tarasie kompozycja parku utrzymywana jest w ryzach układów historycznych. Dendroflorę parku charakteryzuje tu zróżnicowanie przestrzenne, gatunkowe oraz wiekowe ze względu na obecność zachowanych starych, oryginalnych egzemplarzy drzew.

W 1991 roku część parku natolińskiego została ustanowiona rezerwatem przyrody (Las Natoliński)²⁹. Na terenie parku i rezerwatu występują siedliska grądu zboczowego, grądu niskiego, grądu typowego, łągu jesionowo-olszowego (łac. *Circaeo-Alnetum*) oraz zbiorowiska łąkowe wilgotne i świeże (łac. *Molinio-Arrhenatheretea*). Znajduje się tu ponad dziewięćdziesiąt drzew-pomników przyrody: dęby szypułkowe, lipy drobnolistne, sosny pospolite, modrzewie europejskie oraz egzoty, np. korkowiec amurski i tulipanowiec amerykański. Celem ochrony obszaru rezerwatu przyrody Las Natoliński jest zachowanie, ze względów naukowych i dydaktycznych, naturalnych, zróżnicowanych zbiorowisk leśnych (zbiorowiska grądowe i łąkowe) z licznymi drzewami pomnikowymi oraz bogatej rzeźby terenu. Teren ten stanowi kompleks o wysokich walorach przyrodniczych, szczególnie cenny na terenach o silnej antropopresji.

Wieloletni brak rygorystycznej pielęgnacji parkowej zadrzewień w obrębie dolnej części parku skutkuje zacieraniem dawnych układów komponowanych, przede wszystkim osi i dalekich powiązań widokowych.

W 2012 roku zespół pałacowy-parkowy w Natolinie znalazł się w granicach Wilanowskiego Parku Kulturowego³⁰.

4. Różne formy ochrony w obszarach parków historycznych

W polskim prawie zakres dóbr podlegających ochronie jest szeroki i obejmuje m.in. wartości historyczne, kulturowe i przyrodnicze. Stąd w pewnych określonych przypadkach może dochodzić do sprzeczności pomiędzy odmiennymi rodzajami

²⁷ Uchwała nr XXXIV/819/2012 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 29 marca 2012 roku w sprawie utworzenia parku kulturowego pod nazwą Wilanowski Park Kulturowy, par. 1.

²⁸ Natolin – zespół pałacowo-parkowy: nr rejestru zabytków 647/1-12; wpis z dnia 1 lipca 1965 roku. Aktualny wykaz zabytków..., *op. cit.*

²⁹ Zarządzenie Ministra Ochrony i Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 9 października 1991 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, art. 16.

³⁰ Uchwała nr XXXIV/819/2012..., *op. cit.*

interesu społecznego. Dotyczy to przykładowo parków zabytkowych, czyli nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków ze względu na wartości historyczne i kulturowe. Równocześnie w granicach tych założeń występują niejednokrotnie bardzo wartościowe elementy środowiska przyrodniczego podlegające ochronie na podstawie Ustawy o ochronie przyrody i dokumentów pokrewnych. Jednoczesne występowanie dwóch różnych form ochrony w ramach jednego obiektu rodzi szereg problemów natury prawnej i kompetencyjnej, co niejednokrotnie przekłada się negatywnie na sposób zarządzania i utrzymania historycznego założenia parkowego.

4.1. Ochrona zabytków

Parafrazując ogólną definicję zabytku nieruchomego, zawartą w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³¹ (art. 3, pkt 1), również każdy **park zabytkowy** (jak ma to miejsce w przypadku Ursynowa i Natolina) rozumieć należy jako dzieło człowieka stanowiące świadectwo minionej epoki. Jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zgodnie z literą Ustawy o ochronie zabytków (art. 4) ochrona zabytków, w tym i **parków zabytkowych** i znajdujących się na ich terenach drzewostanów polega m.in. na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Z kolei opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków (art. 5):

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Status parku zabytkowego jest określany zgodnie z treścią ustawy. Wskazuje ona, że jedną z form ochrony na terenie danego województwa stanowi wpis do rejestru zabytków (art. 7) dokonywany przez wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 8) na podstawie wydanej przez ten urząd decyzji (art. 9 ust. 1). Poza samym par-

³¹ Dz.U. 2003, Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.

kiem ochroną objęte mogą zostać m.in. (art. 6, ust. 1) nieruchomości, takie jak: inne formy zaprojektowanej zieleni, ale również całe układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane.

Zasady sporządzania decyzji o wpisie do rejestru zabytków określa rozporządzenie³², które informuje, że decyzja o włączeniu do rejestru zabytków wymaga określenia **przedmiotu ochrony konserwatorskiej**. W przypadku parku konieczne jest podanie nazwy własnej parku (jeśli istnieje), jego rodzaju, usytuowania oraz przebiegu granic. Treść wymaganej rozporządzeniem decyzji powinna określać również **zakres ochrony** zachowanej substancji zabytkowej. W tym przypadku, odwołując się do zapisów *Karty florenckiej* (art. 4 i art. 9)³³, chronione powinny być autentyczne cechy parku, posiadające wartość z punktu widzenia ochrony zabytków, tzn. układ przestrzenny, ukształtowanie terenu, szata roślinna, układ drogowy i wodny oraz elementy architektoniczne. Potrzeba ochrony układu przestrzennego wynika z naturalnej zmienności założenia ogrodowego w czasie (na skutek sukcesji naturalnej lub działalności człowieka) i konieczności cyklicznych uzupełnień tworzącego się na park.

Powyższe stwierdzenie dotyczy głównie drzewostanu i innych elementów szaty roślinnej. Odznaczają się one bowiem znacznie niższą trwałością niż forma przestrzenna ogrodów i parków, na co wskazują liczne przykłady z kraju i ze świata. Park historyczny jako dzieło istnieje w określonym czasie zależnym od długowieczności zastosowanego materiału roślinnego, zwłaszcza drzew. Jak długo drzewostan jest ukształtowany przez oryginalną kompozycję, tak długo mamy do czynienia z konkretnym dziełem określonego twórcy i epoki³⁴. Kryterium zgodności stanu istniejącego z założonym może być liczba drzew zgodna z pierwowzorem. Longin Majdecki³⁵ ocenia okres dojrzałości parku w przedziale 26–75 lat przy założeniu, że co czwarte dojrzałe drzewo jest zgodne z oryginalnym nasadzeniem. W związku z powyższym gospodarka i pielęgnacja drzewostanów w parkach zabytkowych podejmowana przez opiekuna obiektu za wiedzą i zgodą urzędu konserwatorskiego powinna być również ukierunkowana na zachowanie wartości objętych ochroną. Struktura wieku drzewostanu i zależna od niego faza wzrostu jest podstawą istotną do opracowania operatów pielęgnacyjnych i projektów gospodarki drzewostanami w parkach zabytkowych. Dokumenty te pozwalają określić rodzaj, częstotliwość i opłacalność stosowania niektórych zabiegów pielęgnacyjnych, potrzeby nawozowe, ewentualne zapotrzebowanie na środki ochrony roślin, planowanie prac związa-

³² Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2004, Nr 124, poz. 1305).

³³ M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 1998, s. 108.

³⁴ J. Rylke, *Tajemnice ogrodów*, Biblioteka Arche, Warszawa 1995, s. 41.

³⁵ L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założen ogrodowych*, PWN, Warszawa 1993, s. 15-16.

ne z usuwaniem drzew i wprowadzaniem w to miejsce nowych nasadzeń, określanie stopnia zagrożenia powodowanego przez drzewa³⁶.

Drzewostan (drzewa i krzewy) występujący na terenie parku wpisanego do rejestru zabytków podlega decyzjom wydawanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Informuje o tym Ustawa o ochronie przyrody³⁷ (art. 83, ust. 2). W innej części tej samej ustawy (art. 86, ust. 8) zapisane jest, że w przypadku pielęgnacji zadrzewień, terenów zieleni komunalnej oraz parków gminnych (również tych wpisanych do rejestru zabytków) – poza zwykłym zgłoszeniem – nie pobiera się opłat za usunięcie drzew. Jest to uzasadnione, ponieważ w ramach pielęgnacji drzewostanu parkowego usuwa się także wybrane drzewa lub krzewy, np. chore, zagrażające bezpieczeństwu lub samosiewy wyrosłe spontanicznie w niepożądanym miejscu. Jest to niekiedy konieczne w celu zapewnienia optymalnych warunków wzrostu i rozwoju cennych drzewostanów parkowych, a także utrzymania charakterystycznej dla danego obiektu kompozycji szaty roślinnej i jej walorów ozdobnych (charakterystyczne widoki, plany, formy roślinne – pokroje drzew i krzewów). Pielęgnacja rozległych swobodnych drzewostanów może wręcz wymagać dokonywania okresowych korekt w strukturach pionowej i poziomej oraz w składzie gatunkowym w celu utrzymania ich pożądanej formy i stanu³⁸.

4.2. Ochrona przyrody

Równoległe do ustanowionej formy ochrony zabytków zdarza się także, że teren historycznych parków, jak ma to miejsce w przypadku Ursynowa i Natolina, może być objęty częściowo lub w całości ochroną przyrody, np. w formie rezerwatu (w tym przypadku krajobrazowy rezerwat przyrody Skarpa Ursynowska i rezerwat Las Natoliński). Tę formę ochrony wprowadza się, jeżeli zgodnie z zapisem ww. Ustawy o ochronie przyrody (art. 13, ust. 1) występują w danym miejscu np. obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi.

Obszarowa ochrona przyrody, która może zostać wprowadzona na terenie parków historycznych (np. rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000) jest ukierunkowana na realizację innych celów interesu społecznego niż ma to miejsce w przypadku ochrony zabytków. Zgodnie z ustawą (art. 5) może być realizowana jako:

³⁶ M. Siewniak, *Gospodarka drzewostanem w założeniach parkowo-ogrodowych*, Komunikaty Dendrologiczne nr 16, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Parkowych, Warszawa 1990, s. 28-30.

³⁷ Dz.U. 2009, Nr 151, poz. 1220 z późn. zm.

³⁸ M. Siewniak, *ibidem*.

- ochrona ścisła – całkowite i trwałe zaniechanie bezpośredniej ingerencji człowieka w stan ekosystemów, tworów i składników przyrody oraz w przebieg procesów przyrodniczych na obszarach objętych ochroną;
- ochrona czynna – stosowanie, w razie potrzeby zabiegów ochronnych w celu przywrócenia naturalnego stanu ekosystemów i składników przyrody lub zachowania siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk roślin, zwierząt lub grzybów;
- ochrona krajobrazowa – zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu.

Jeżeli w obszarze parku utworzono rezerwat, to cały jego obszar albo jego części mogą podlegać ochronie ścisłej, ochronie czynnej lub ochronie krajobrazowej. Ochrona ścisła polega na nieingerencji w naturalne procesy, ochrona czynna dopuszcza wykonywanie zabiegów ochronnych (np. usunięcie drzew zacieniających stanowisko cennego gatunku rośliny), a ochrona krajobrazowa polega na prowadzeniu gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej w sposób uwzględniający potrzeby przedmiotu ochrony. Uznanie za rezerwat przyrody obszarów, o których mowa w ust. 1 ustawy, następuje w drodze aktu prawa miejscowego w formie zarządzenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska, które określa jego nazwę, położenie lub przebieg granicy i otulinę, jeżeli została wyznaczona, cele ochrony oraz rodzaj, typ i podtyp rezerwatu przyrody, a także sprawującego nadzór nad rezerwatem (art. 13, ust. 3). W takim przypadku, jeśli zachodzi konieczność wydania zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów na obszarach parku objętych ochroną krajobrazową w granicach rezerwatu przyrody (art. 83, ust. 5) oraz w strefach ochrony przyrodniczej (art. 60, ust. 6), wymaga uzyskania zgody regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

4.3. Konflikt form ochrony w obszarze historycznych założeń pałacowo-parkowych

Powyższe ustalenia dotyczące realizacji celów interesu społecznego w zakresie ochrony zabytków i ochrony przyrody mają ścisły związek z przedmiotem prezentowanych badań. Rezydencje Natolin i Ursynów należą do charakterystycznego dla Warszawy łańcucha budowli z ogrodami założonymi na skarpie warszawskiej. Położone są one w jej południowym odcinku rozciągającym się od samego Lasu Kabackiego aż do Belwederu. W tym obszarze miasta znaczne oddalenie Wisły od skarpy (średnio o ok. 4,5 km) powoduje, że jest ona z tego miejsca niewidoczna, a zespoły pałacowo-ogrodowe ukształtowane na skarpie mają charakter bardziej lokalny. Powtarzające się cechy ogólne poszczególnych założeń usytuowanych na skarpie warszawskiej powodują, że Natolin i Ursynów, podobnie jak inne zespoły architektoniczno-ogrodowe, należą wspólnie do wielkiej kompozycji krajobrazowej, która wykształciła się z czasem w dolinie warszawskiego powiśla. Opiera się ona na istniejących dominantach: skarpy, rzeki oraz rozległości powiśla, z dominantami architektonicznymi i ogrodowymi. W przypadku obu analizowanych rezydencji (podobnie dla innych obiektów) rozwój miasta przyczynia się od lat do zatracenia systemu zewnętrznych powiązań widokowo-kompozycyjnych. Istniejące historycznie dalekie osie widokowe biegnące ze skarpy w stronę Wilanowa uległy współcześnie znacznemu zatarciu. Przekłada się to na zubożenie walorów przestrzennych obu

analizowanych założeń³⁹. Coraz większej degradacji ulegają również właściwości naturalne rejonu związanego ze skarpą. Wynika to z faktu, że stan zachowania parku zabytkowego zależy w znacznej mierze od jakości wpisu do rejestru zabytków, w szczególności od:

- określonego poprawnie przedmiotu ochrony, z jednoznacznym wskazaniem granic ochrony;
- określonego poprawnie zakresu ochrony uwzględniającego specyfikę danego ogrodu zabytkowego;
- uzasadnienia wpisu określającego wartości, dla jakich dany ogród jest chroniony;
- obecności wpisu do rejestru zabytków otoczenia parku (w uzasadnionych przypadkach).

„(...) Z obserwacji wynika, że większość wpisów do rejestru zabytków dla opisywanych kategorii zabytków, zwłaszcza sporządzonych w latach 50., 60., 70. i 80. ubiegłego wieku, nie określa jednoznacznie przedmiotu i zakresu ochrony, a uzasadnieniem jest lakoniczne stwierdzenie *wartości zabytkowe, artystyczne i historyczne*. Tak uzasadnione są wpisy np. dla parku w Ursynowie w Warszawie (...)”⁴⁰.

Oba omawiane parki historyczne założone zostały na skarpie warszawskiej, której południowy fragment podlega ochronie przyrodniczej. Jest to odcinek od Lasu Kabackiego do Dolinki Służewieckiej, który stanowi geologicznie jednolity fragment na krawędzi czwartorzędowej wysoczyzny polodowcowej. Zbudowana jest ona z glin zwałowych środkowopolskich podścielonych utworami piaszczystymi. Powierzchnia samej wysoczyzny jest zdenudowana i zrównana. Natomiast skarpa charakteryzuje się zmienną wysokością, która na odcinku południowym waha się w przedziale 5,0–18,0. Względna wysokość skarpy wynosi w Natolinie 16,0 m, obniżając się w Ursynowie do 14,0 m. W omawianym obszarze charakteryzuje się ona znacznymi spadkami. Średni kąt nachylenia stoku wynosi 24° (w przedziale 15–30°, lokalnie nawet do 60°). Tak znaczne spadki utrzymują się na skutek występowania w fundamencie skarpy ciągłego poziomu nienawodnionych utworów piaszczysto-żwirowych w strefie dawnych wahań powodziowych Wisły⁴¹.

Jednocześnie nachylenie skarpy przekłada się na jej stabilność. Ciężenie gruntu zbocza w połączeniu z obciążeniami na powierzchni krawędzi korony i stoku przewyższa miejscami wytrzymałość gruntów podłoża skarpy. Pod wpływem sił grawitacji prowadzi to do osuwisk. Należą one do procesów niszczących skarpe zarówno powolnie, jak i w sposób nagły. W obu omawianych założeniach pałaco-

³⁹ L. Majdecki, *Metoda ochrony wartości przyrodniczo-kulturowych Skarpy Warszawskiej*, [w:] *Skarpa Warszawska*, red. W. Fijałkowski, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa 1993, s. 135-146.

⁴⁰ D. Sikora, *Parki historyczne w rejestrze zabytków – ustalenie przedmiotu i zakresu ochrony, problemy weryfikacji rejestru, granice ochrony konserwatorskiej, Analizy i Materiały*, Kurier Konserwatorski, 7, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2010, s. 11-16.

⁴¹ L. Wysokiński, *Budowa geologiczna Skarpy Warszawskiej*, [w:] *Skarpa warszawska, op. cit.*, Warszawa 1993, s. 11-30.

wo-ogrodowych deformacje osuwiskowe skarpy trwają wiele lat. W efekcie można obserwować m.in. charakterystyczne pochylenie drzew rosnących na skarpie (efekt „pijanych zadrzewień”), ponadto tzw. haki zboczowe na powierzchni gruntu oraz pęknięcia w fundamentach murów, schodów, nawierzchni i budynków. Spływające ze skarpy wody opadowe z deszczu i roztopów, wody gruntowa oraz techniczna (z przerwanych wodociągów i kanalizacji) znacznie wpływają na występowanie osuwisk. Nawet niewielka ilość wody działającej przez dłuższy czas może zmienić warunki stateczności zbocza skarpy. Stąd procesem niszczącym skarpe w obu omawianych obiektach jest także erozja wywołana spływem wód. W wyniku tego zjawiska powstały wąwozy uformowane przez strumienie i rzeczki spływające niegdyś z wysoczyzny w dolinę Wisły. Także współcześnie powierzchnia skarpy (dotyczy to także Ursynowa i Natolina) niszczone jest erozyjnie przez wody powierzchniowe pochodzące z opadów i roztopów⁴².

5. Podsumowanie

Parki zarówno w Natolinie, jak i w Ursynowie doświadczają od wielu lat negatywnych skutków **nałożenia się w jednym obszarze obu rodzajów ochrony**: zabytków i przyrody. W efekcie doprowadza to do konfliktu w realizacji celów odmiennych rodzajów interesu społecznego. W przypadku **zabytkowego parku skutkuje to np. znacznym utrudnieniem w racjonalnym zarządzaniu i gospodarką drzewostanami parkowymi**. Zabiegi pielęgnacyjne, mające swe uzasadnienie z punktu widzenia ochrony wartości kulturowych, stoją bowiem na ogół w sprzeczności z wyznaczoną formą ochrony przyrody. Stąd jakiegokolwiek możliwe działania stają się bardzo ograniczone z powodu złożoności procesu wydawania decyzji przez adekwatne organy administracji publicznej. Przykładowo, zgodnie z prawną wykładnią interpretacji przepisów⁴³, jeżeli zachodzi konieczność usunięcia drzew i krzewów rosnących na terenie objętym ochroną na podstawie Ustawy o ochronie przyrody, ale wyznaczonej na terenie nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w pierwszej kolejności decyzję musi wydać wojewódzki konserwator zabytków⁴⁴, w dalszej kolejności regionalny dyrektor ochrony środowiska, już na ogólnych zasadach wynikających z Ustawy o ochronie przyrody. W obecnym stanie prawnym **brakuje jednak rozwiązań „(...) przewidujących w takich sytuacjach współdziałanie pomiędzy organem ochrony środowiska a wojewódzkim konserwa-**

---

⁴² *Ibidem*.

⁴³ K. Gruszecki, *Ochrona i konserwacja parków zabytkowych a prawna ochrona przyrody. Właściwości wojewódzkiego konserwatora zabytków w sprawie zezwoleń na usunięcie drzew i krzewów*, Poradnik Prawny Konserwatora Zabytków, Kurier Konserwatorski, 7, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2010, s. 51-56.

⁴⁴ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003, Nr 162, poz. 1568 z późn. zm., art. 36, ust. 1, pkt 11).

torem zabytków w trybie uzgodnienia na zasadach wynikających z Art. 106 k.p.a., gdyż mogłoby to przyspieszyć i usprawnić postępowanie bez uszczerbku dla jego strony merytorycznej (...)”⁴⁵.

Literatura

- [1] Aktualny wykaz zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków m. st. Warszawy, www.zabytki.um.warszawa.pl (dostęp: 04.09.2014).
- [2] Bogdanowski J., *Polskie ogrody ozdobne*, Arkady, Warszawa 2000.
- [3] Ciołek G., *Ogrody polskie. Przemiany treści i formy*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954.
- [4] Czartoryska I., *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław, drukiem Wilhelma Korna, przedruk wydania z 1805 r. ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Warszawskiego, Graf_ika Usługi Wydawnicze Iwona Knechta, Gopher u.r.p. Andrzej Famielec, Zeta Ars, Warszawa 2011.
- [5] Fortuna-Antoszkiewicz B., Łukaszewicz J., Wasilewski M., *Inwentaryzacja szaty roślinnej wraz z gospodarką drzewostanem. Park SGGW, Warszawa, ul. Nowoursynowska 166*, rkps w zbiorach autorów, Warszawa 2012.
- [6] Gruszecki K., *Ochrona i konserwacja parków zabytkowych a prawna ochrona przyrody. Właściwości wojewódzkiego konserwatora zabytków w sprawie zezwoleń na usunięcie drzew i krzewów*, Poradnik Prawny Konserwatora Zabytków, Kurier Konserwatorski, 7, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2010, 51-56.
- [7] http://mapa.um.warszawa.pl/mapaApp1/mapa?service=mapa_historyczna (dostęp: 06.09.2014).
- [8] Lorentz S., *Natolin*, Prace z Historii Sztuki wydawane przez Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Cz. II, nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Warszawa 1948.
- [9] Lorentz S., *Natolin*, PWN, Warszawa 1970.
- [10] Majdecki L., *Gucin Gaj, Analiza układu kompozycyjno-przestrzennego na tle warunków naturalnych i zarysu historycznego*, Rejestr ogrodów polskich, z. 4, PWN, Warszawa 1965.
- [11] Majdecki L., *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1981.
- [12] Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założenia ogrodowych*, PWN, Warszawa 1993.
- [13] Majdecki L., *Metoda ochrony wartości przyrodniczo-kulturowych Skarpy Warszawskiej*, [w:] *Skarpa warszawska*, red. W. Fijałkowski, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa 1993, 135-146.

⁴⁵ K. Gruszecki, *ibidem*.

- [14] Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2004, Nr 124, poz. 1305).
- [15] Rylke J., *Tajemnice ogrodów*, Biblioteka Arche, Warszawa 1995.
- [16] Siewniak M., *Gospodarka drzewostanem w założeniach parkowo-ogrodowych*, Komunikaty Dendrologiczne, 16, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Parkowych, Warszawa 1990.
- [17] Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurusz sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 1998.
- [18] Sikora D., *Parki historyczne w rejestrze zabytków – ustalenie przedmiotu i zakresu ochrony, problemy weryfikacji rejestru, granice ochrony konserwatorskiej, Analizy i Materiały*, Kurier Konserwatorski, 7, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2010, 11-16.
- [19] Ustawa o ochronie przyrody (Dz.U. 2009, Nr 151, poz. 1220 z późn. zm).
- [20] Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003, Nr 162, poz. 1568 z późn. zm).
- [21] Wysokiński L., *Budowa geologiczna Skarpy Warszawskiej*, [w:] *Skarpa Warszawska*, red. W. Fijałkowski, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa 1993, 11-30.
- [22] Zarządzenie Ministra Ochrony i Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 9 października 1991 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody (art. 16).
- [23] Zarządzenie Ministra Ochrony i Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 14 czerwca 1996 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody.
- [24] Zielonko A., *Przeobrażenia Rozkoszy – Ursynowa*, *Ogrodnictwo*, 19(4)/1982, [w:] *Jubileusz 90-lecia urodzin Profesora Alfonsa Zielonko*, red. J. Rylke, J. Dzięcioł, Wyd. SGGW, Warszawa 1998, 113-120.